

SODALITATES QUONDAM ET NUNC
TUDÓS TÁRSASÁGOK EGYKOR ÉS MA

SZERKESZTETTE

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 6.

Sodalitates quondam et nunc
Tudós társaságok egykor és ma

Szerkesztette

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

Lazi Könyvkiadó

ELTE | HTK
IRODALMTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

2025

A konferencia létrejöttét támogatta:
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

A kötet megjelenését támogatta:
MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága

SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
ELTE HTK Irodalomtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: MOLNÁR ANNAMÁRIA
A névmutatót készítette: SZILÁGYI N. ZSUZSA

© Szerzők, 2025
© Lazi Könyvkiadó, 2025

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát egyes fejezeteket illetően is.

A borítón: Andrea di Piero Ferrucci: Bartolomeo da Saliceto síremléke, 1412.
Bologna, Museo Civico Medievale

ISBN 978-963-267-693-7
ISSN 2416-125X

Kiadja a Lazi Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója
Nyomdai előkészítés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomdai kivitelezés: A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.
6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

Tartalom

Előszó	11
--------------	----

BAROKK IRODALOM ÉS LELKISÉG KUTATÓCSOPORT

BAJÁKI RITA

„Régenten deák nyelven” A 17. század második felében latinból fordított magyar nyelvű imakönyveinkről	15
---	----

SZÁDOCZKI VERA

Náray György élete és munkái levéltári források tükrében	29
--	----

BÁTHORY ORSOLYA

Görög szerzők Pázmány Péter műveiben	49
--	----

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

„et Concionator, et Poeta” Gyalogi János (1686–1761)	61
--	----

BÉL MÁTYÁS NEOLATIN MŰHELY

TÓTH GERGELY

A 18. századi latin nyelvű tudományos irodalom kutatásának helyzete napjainkban (Részleges áttekintés, problémafelvetésekkel, témaötletekkel) ...	73
---	----

BENEI BERNADETT

<i>Chronologia nova Hungariae nascitur</i> : Timon Sámuel <i>Epitóméj</i> ának előzményei és főbb tulajdonságai	87
---	----

JARMALOV REZSŐ

- I. Anjou Károly uralomra jutásának története – nem(csak) elbeszélő
források alapján. Esettanulmány Otrókoci Főris Ferenc *Historia*
Ecclesiastica Hungarorum című művéről 99

KIS IVÁN

- Kaprinai István *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad*
regis Hungariae című műve. A szerző forráshasználata és történetírói
módszerei 109

SÁNTA SÁRA

- „Legi singulas paginas, risique.” Egy ókortudományi vita
Magyarországon a 18. század második felében 117

TÓTH ANNA JUDIT

- Kéri Borgia Ferenc: *A kelet császárai – Prolegomena* 131

SPECULUM KUTATÓCSOPORT

MOLNÁR DÁVID

- Cave coitum!* Thurzó Zsigmond, váradi püspöknek címzett egészségügyi
intelmek Antonio Gaziótól 149

ORBÁN ÁRON

- A respublica litteraria* és a „természet csodái”. Magyarországról küldött
szervetlen *naturalia* Ellebodus, Purkircher és Clusius levelezésében 161

LIGETI ZSUZSANNA

- A sárospataki Csécsi-kéziratok néhány tisztázásra váró kérdése 173

KULCSÁR PÉTER HISTORIOGRÁFIAI KUTATÓCSOPORT

KASZA PÉTER

- Két udvar közt félúton. Verancsics Antal 1551. évi eseményeket
elbeszélő töredékéről 183

NAGY GÁBOR	
A 16–18. századi könyvolvasók Zermegh Jánosa	197
SZEBELÉDI ZSOLT	
Ritka és egyedi szavak Szerémi György emlékiratában	209
GYULAI ÉVA	
Verancsictól Mommsenig – A berlini Verancsics-kódex és tanulságai	217
BAKOS DZSENIFER EMÍLIA	
„Aucesamum” Azonosítatlan forrás a pápai vár történetéről a hosszú háború korában	249

MOLNÁR PÉTER	
„[...] uxorem quartam ducet et ex ea heredem habebit.” Ellenzéki morgolódás Mátyás Magyarországon, 1480 táján	261
TUBAY TIZIANO	
Pietro Ranzano <i>Annales omnium temporum</i> című művének kézírata és szerkezete: megközelítések és problémák	269

HATÁRTERÜLETEK

MÁTÉ ÁGNES	
Eurialus, a ló, és a <i>Historia de duobus amantibus</i> spanyol és lengyel illusztrációi a 16. századból	285
MAJOROSSY IMRE	
„[...] difficilis res est” Latin nyelvű ajánlások Telegdi Miklós postilláinak első kötetéhez	299
SZABÓ ÁDÁM	
Romlás vagy fejlődés? A jezsuita Antonio Possevino és az antitrinitárius történelemszemlélet	311

SZÖVEGPRODUKCIÓ ÉS SZÖVEGÉRTTELMEZÉS

ARMANDO NUZZO – SZOVÁK KORNÉL – VISEGRÁDI RENÁTA

- Adalék Coluccio Salutati magyar vonatkozású állami leveleinek
készülő kritikai kiadásához 323

SIMON LAJOS ZOLTÁN

- Egy velencei patrícius utazása a világ végére (Janus Pannonius:
Panegyricus ad Jacobum Antonium Marcellum 314–446) 331

FRAZER-IMREGH MONIKA

- Sodalitas epistolarum* – Görög-latin versidézetek Angelo Poliziano
Levelei I–II. könyvében 341

JANZSÓ MIKLÓS

- „Tū vero audi sapientissimos viros [...]” Ludovico Odasi
gyászbeszédeinek forrásai 353

JUHÁSZ DANIELLA

- Familiaris explanatio*. Jodocus Badius Ascensius *Aeneis*-kommentárja 365

MÓRÉ TÜNDE

- A főúr mint hős a 17. század elején. Temetési orációk
Nádasdy Ferenc és Thurzó György felett 377

POSTA ANNA

- Georg Hochschild apokaliptikus centója 389

A 18. SZÁZADI NEOLATIN KÖLTŐK TÁRA

BALOGH PIROSKA

- A neolatin irodalom értelmezése és kutatása a magyarországi
irodalomtörténeti összefoglaló kézikönyvekben 1711-től napjainkig 403

BÍRÓ CSILLA

- Szűz Mária-tisztelet Halápy Konstantin piarista szerzetes költeményeiben ... 423

RÉDEY-KERESZTÉNY JÁNOS

- Hol van Árkádia, a költészetnek hazája? Gondolatok a 18. századi
magyarországi latin Árkádia *communitas*-eszméjéről 437

TÓTH SÁNDOR ATTILA

- Epigramma és történetírás Babai Ferenc jezsuita szerzetes
életművében (Babai verses életrajzai: királyok, nádorok,
esztergomi érsekek) 451

TÓTH SÁNDOR MÁTÉ

- Virtus et pax*. Az első koalíciós háború lezárása
Joachim Hödl 1798-as elégiáiban 467

KEISZ ÁGOSTON

- A pindarosi metrika útvesztőiben. Hogyan értelmezte
Ungvárnémeti Tóth László Pindarosz metrumát? 479

BÉKÉS ENIKŐ

- A magyarországi neolatin irodalom kézikönyve: egy tervezet
bemutatása 493

- Névmutató 501

Pietro Ranzano *Annales omnium temporum* című művének kézirata és szerkezete: megközelítések és problémák

In memoriam S. et M.

Pietro Ranzano alakja nem ismeretlen sem a hazai, sem a nemzetközi kutatás számára. A 15. századi domonkos főpap gazdag hagyatéka számos csatlakozási pontot kínál, ami megmutatkozik a vele kapcsolatos közelmúltbeli dolgozatok tematikai sokszínűségében is. Anélkül, hogy e helyütt a humanista szerzetes kutatástörténetét akárcsak dióhéjban megkísérelném vázolni, a szakirodalom négy főbb tematikus egységét körvonalazhatom. A kutatók többsége vagy a hagiográfia felől (így Alison Knowles Frazier, Remo L. Guidi, Laura Ackerman Smoller, Paul-Bernard Hodel O.P., Ana Marinković és Valentina Živković)¹ vagy a geográfia és chorográfia irányából közelít szerzőnkhez (így Bruno Figliuolo, Richard Pankhurst, Daniela Pietrasanta, Giancarlo Petrella, Patrick Gautier Dalché, Bianca de Divitiis, Fulvio Lenzo),² de jelentős a historiográfiai (Kulcsár Péter, Veszprémy László, Marzia

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal PD-142392. számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Alison Knowles Frazier, *Possible Lives: Authors and Saints in Renaissance Italy* (New York: Columbia University Press, 2005); Remo L. Guidi, „Note sull’agiografia nel Quattrocento”, *Archivio Storico Italiano* 163, 2. sz. (2005): 219–228; Laura Ackerman Smoller, „From Authentic Miracles to a Rhetoric of Authenticity: Examples from the Canonization and Cult of St. Vincent Ferrer”, *Church History* 80, 4. sz. (2011): 773–797; Laura Ackerman Smoller, *The Saint and the Chopped-Up Baby: The Cult of Vincent Ferrer in Medieval and Early Modern Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 2014), 121–173; Laura Ackerman Smoller, „Dominicans and Demons: Possession, Temptation, and Reform in the Cult of Vincent Ferrer”, *Speculum* 93, 4. sz. (2018): 1010–1047; Paul-Bernard Hodel OP, „Remarques pour une nouvelle édition du *Liber de vita beati Vincentii* écrit par Pierre Ranzano”, *Anuario de Estudios Medievales* 49, 1. sz. (2019): 171–188; Ana Marinković és Valentina Živković, „Observant Reform and the Cults of New Dominican Saints in the Southeastern Adriatic”, in *Observant Reforms and Cultural Production in Europe: Learning, Liturgy and Spiritual Practice*, szerk. Pietro Delcorno és Bert Roest, 247–266 (Nijmegen: Radboud University Press, 2023).

² Bruno Figliuolo, „Europa, Oriente, Mediterraneo nell’opera dell’umanista palermitano Pietro Ranzano”, in *Europa e mediterraneo tra medioevo e prima età moderna: L’osservatorio italiano: Atti del 3° Convegno internazionale, San Miniato, 2–7 ottobre 1990*, szerk. Sergio Gensini, Collana di studi e ricerche 4, 315–342 (Pisa: Pacini, 1992); Richard Pankhurst, „Early Contacts Between Italy and

Privitera, Giacomo Ferraù, Kristó Gyula, Tringli István és Wehli Tünde, valamint Pietro Colletta révén)³ és a könyvtörténeti témaválasztás is (Mikó Árpád, Zsupán

Ethiopia, and the Beginnings of Italian Scholarship on Ethiopia”, *Africa* 50, 3. sz. (1995): 399–403; Bruno FIGLIUOLO, „Die humanistische Historiographie in Neapel und ihr Einfluß auf Europa (1450–1550)”, in *Diffusion des Humanismus: Studien zur nationalen Geschichtsschreibung europäischer Humanisten*, szerk. Johannes HELMRATH, Ulrich MUHLACK és Gerrit WALTHER, 77–98 (Göttingen: Wallstein Verlag, 2002); Bruno FIGLIUOLO, „La storiografia umanistica napoletana e la sua influenza su quella europea (1450–1550)”, *Studi Storici* 43, 2. sz. (2002): 347–366; Daniela PIETRASANTA, „La «Siria greca» e Diodoro da P. Ranzano a T. Fazello”, *Mediterraneo antico: Economia, Società, Culture* 6, 2. sz. (2003): 697–720; Giancarlo PETRELLA, „Per la fortuna di Pietro Ranzano, storico d’Ungheria: excerpta dagli *Annales omnium temporum* nella *Descrittione d’Italia* di Leandro Alberti”, *Italia medioevale e umanistica* 44 (2003): 161–187; Giancarlo PETRELLA, *L’officina del geografo: La «Descrittione di tutta Italia» di Leandro Alberti e gli studi geografico-antiquari tra Quattro e Cinquecento. Con un saggio di edizione (Lombardia–Toscana)*, Bibliotheca erudita 23 (Milano: Vita e Pensiero, 2004); Giancarlo PETRELLA, „La Descrittione di tutta Italia» di Leandro Alberti e gli studi geografico-antiquari fra Quattro e Cinquecento”, in *L’Italia dell’Inquisitore: Storia e geografia dell’Italia del Cinquecento nella Descrittione di Leandro Alberti: Atti del convegno Internazionale di Studi* (Bologna, 27–29 Maggio 2004), szerk. Massimo DONATTINI, 309–322 (Bologna: Bononia University Press, 2007); Patrick GAUTIER DALCHÉ, „L’Éthiopie selon Grifon de Flandres, Martino de Segono et Pietro Ranzano”, *Annales d’Éthiopie* 27 (2012): 91–106; Patrick GAUTIER DALCHÉ, „Géographie et histoire à la fin du Moyen Âge: Paulin de Venise et Pietro Ranzano”, *Geographia Antiqua* 23–24 (2014–2015): 129–137; Patrick GAUTIER DALCHÉ, „Strabo’s Reception in the West (Fifteenth–Sixteenth Centuries)”, in *The Routledge Companion to Strabo*, szerk. Daniela DUECK, 367–383 (London–New York: Routledge, 2017); Patrick GAUTIER DALCHÉ, „Les cartes marines comme source de réflexion géographique au XVe siècle”, in *Maps and Travel in the Middle Ages and the Early Modern Period: Knowledge, Imagination, and Visual Culture*, szerk. Ingrid BAUMGÄRTNER, Nirit BEN-ARYEH DEBBY és Katrin KOGMAN-APPEL, Das Mittelalter Perspektiven mediävistischer Forschung 9, 165–188 (Berlin–Boston: Walter de Gruyter, 2019); Bianca DE DIVITIIS és Fulvio LENZO, „Mapping the Kingdom: History and Geography”, in *A Companion to the Renaissance in Southern Italy, 1350–1600*, szerk. Bianca DE DIVITIIS, Renaissance Society of America Texts and Studies Series 19, 157–186 (Leiden–Boston: Brill, 2023).

- ³ KULCSÁR Péter, „Ransanus *Epitómé*jának kéziratái”, *Magyar Könyvszemle* 85, 2. sz. (1969): 108–120; KULCSÁR Péter, „A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon”, *Földrajzi Közlemények* 93, 4. sz. (1969): 297–308; VESZPRÉMY László, „Ransanus krónikája Géza–Szt. István fejezetének forrásproblémája”, *Magyar Könyvszemle* 106, 3–4. sz. (1990): 99–112; KULCSÁR Péter, „Ransanus Szent István-életrajzáról”, *Magyar Könyvszemle* 107, 4. sz. (1991): 307–315; Marzia PRIVITERA, „Lotta politica e storiografia nelle Sicilia di Giovanni II: Pietro Ranzano e l’Opuscolo sulle origini di Palermo (1470–71)”, *Clio* 32, 3. sz. (1996): 437–478; Giacomo FERRAÙ, *Il tessitore di Antequera: Storiografia umanistica meridionale*, Nuovi studi storici 53 (Roma: Istituto storico italiano per il Medio Evo, 2001), 288–295; KRISTÓ Gyula, *Magyar historiográfia I: Történetírás a középkori Magyarországon*, A történettudomány kézikönyve (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 114–118; TRINGLI István, „A magyar történetírás átalakulása Hunyadi Mátyás korában”, in *Hunyadi Mátyás, a király: Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*, szerk. FARBAKY Péter, SPEKNER Enikő, SZENDE Katalin és VÉGH András, Kiállítási katalógus: Budapesti Történeti Múzeum, 2008. március 19–június 30, 503–506 (Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 2008); TRINGLI István és WEHLI Tünde, „Petrus Ransanus humanista szellemű történeti munkája Magyarországról”, in FARBAKY, SPEKNER, SZENDE és VÉGH, *Hunyadi Mátyás, a király...*, 509–510; Pietro COLLETTA, „La storiografia del XIV e XV secolo in Sicilia”, in *Scrivere storia nel Medioevo: Regolamentazione delle forme e delle pratiche nei secoli XII–XV*, szerk. Fulvio DELLE DONNE, Paolo GARBINI és Marino ZABBIA, I libri di Viella 377, 305–319 (Roma: Viella, 2021).

Edina és Rozsonдай Marianne munkáiban),⁴ utóbbi – a Budapesten őrzött Ransanus-corvina miatt – érthető módon inkább a magyar kutatók érdeklődését élvezi. Az életmű szerteágazó nemzetközi szakirodalma Magyarországon egyelőre recipiálatlan, a hazai kutatás figyelmét eleddig lényegében kizárólag Ranzano magyar története vonja magára, anélkül, hogy megkísérelték volna azt a humanista főpap életművének összefüggéseiben értelmezni.

Ranzano a kora újkortól kezdve napjainkig számos lexikon és kézikönyv cikkei között megtalálható,⁵ ugyanakkor a vele kapcsolatos átfogóbb tanulmányok száma – különösen, ami a művei fennmaradt kéziratait illeti – csekély. A 18. század derekán Valentino Barcellona a szicíliai szerzők között írt róla hosszabban,⁶ a 19. században Luigi di Maggio O.P. füzetnyi terjedelemben Ranzano fő műve, az

⁴ MIKÓ Árpád, „208. Pietro Ransano: *A magyarok történetének rövid foglalata* – Petrus Ransanus: *Epithoma rerum Hungararum*, 1489–1490, Nápoly”, in Jankovich Miklós (1772–1846) *gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában*, 2002. november 28–február 16, szerk. MIKÓ Árpád, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2002/1, 224–226 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2002); WEHLI Tünde, „Influssi lombardi nella miniatura della corte di Mattia Corvino”, *Arte Lombarda* 139, 3. sz. (2003): 81–86; ZSUPÁN Edina, „A Corvina Könyvtár »első címerfestője: stílushűség és imitáció: A Philostratus- és a Ransanus-corvina provenienciájához”, *Művészettörténeti Értesítő* 66, 2. sz. (2017): 273–302; ZSUPÁN Edina, „A Corvina könyvtár budai műhelye: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállításának eredményei”, *Századok* 153, 5. sz. (2019): 997–1036; ZSUPÁN Edina és ROZSONDAI Marianne, „Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata* (*Epitome rerum Ungararum*): Budapest, OSZK, Cod. Lat. 249.”, in „*Az ország díszére*: A Corvina könyvtár budai műhelye, szerk. ZSUPÁN Edina, 426–430 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2020).

⁵ A teljesség igénye nélkül: Antoninus MONGITORE, „Petrus Ranzanus”, in Antoninus MONGITORE, *Bibliotheca sicula, sive de scriptoribus siculis, qui tum vetera, tum recentiora saecula illustrarunt, notitiae locupletissimae*, 155–157 (Palermo: Angelus Felicella, 1714); Apostolo ZENO, „Pietro Ranzano”, in Apostolo ZENO, *Dissertationi Vossiane I*, 96–100 (Venezia: Giambattista Alerizzi, 1752); Giuseppe Emanuele ORTOLANI, „Fra Pietro Ranzano”, in *Biografia degli uomini illustri della Sicilia*, szerk. Giuseppe Emanuele ORTOLANI, 4 köt. (Napoli: Nicola Gervasi, 1819), 3:239–243; Matteo Angelo CONIGLIONE, „Pietro Ranzano O.P. Palermitano: Provinciale, Vescovo e scrittore umanista del secolo”, *L'Eco di S. Domenico: Bollettino mensile domenicano di Sicilia* 17, 2. sz. (1941): 13–14; Matteo Angelo CONIGLIONE, „Pietro Ranzano O.P. Palermitano: Provinciale, Vescovo e scrittore umanista del secolo”, *L'Eco di S. Domenico: Bollettino mensile domenicano di Sicilia* 18, 8. sz. (1942): 97–99; Thomas KAEPEL O.P., „Petrus Ransanus (Ranzanus) Siculus”, in Thomas KAEPEL O.P., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, 4 köt. (Romae: Ad S. Sabinae, 1980), 3:253–255; KULCSÁR Péter, „Ransano, Pietro”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon IX*, főszerk. KÖSZEGHY Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 376–377; Bruno FIGLIUOLO, „Ranzano, Pietro”, in *Dizionario Biografico degli Italiani* 86, szerk. Lorenzo Gennaro BIANCONI (Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2016), hozzáférés: 2024.04.04, https://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-ranzano_%28Dizionario-Biografico%29/; Rosanna MARSALA, „Ranzano Pietro”, in *Dizionario Enciclopedico dei pensatori e dei teologi di Sicilia dalle origini al XVIII secolo*, szerk. Francesco ARMETTA (Caltanissetta–Roma: Sciascia Editore, 2018), 4027–4031; MOLNÁR Dávid, „Ranzano, Pietro (Ransano, Ransanus, Ranzanus, Razzano)”, in *Hungarian Humanism*, szerk. Farkas Gábor KISS, Companion to Humanism in East Central Europe 1 (Berlin: De Gruyter, 2025), (megjelenés alatt).

⁶ Valentino BARCELLONA, „Memorie della vita letteraria, e de' viaggi di Pietro Ranzano dell'ordine de' predicatori vescovo di Lucera”, in *Opuscoli di autori siciliani*, szerk. Giuseppe ANTONIO, 20 köt. (Palermo: Pietro Bentivenga, 1761), 6:73–106.

Annales omnium temporum negyedik kötetét tárgyalta.⁷ A múlt század elején Ferdinando Attilio Termini a szerzőnket és művét bemutató monográfiát adott ki, illetve publikálta Ranzano kronologikus életrajzát,⁸ míg a század második felében előbb Antonino Barilaro O.P., majd Bruno Figliuolo szentelt hosszabb tanulmányt a humanistának.⁹ Bár Ranzano művei közül több is nyomdafestéket látott a 15–19. század között, modern szövegkiadások terén még a szerzőportréknál és forrásközpontú elemzéseknél is gyéresebb a helyzet: az önállóan közölt vagy tanulmányokba helyenként beemelt szemelvényeket meghaladó terjedelmű szövegkiadás mindössze kettő áll rendelkezésre. Az *Epitoma rerum Hungararum* Kulcsár Péter készítette kritikai kiadása a BSMRAe-sorozatban jelent meg, mely kiadás – minden korábbtól eltérően – az *Annales omnium temporum* palermói kéziratát is figyelembe vette és szerény jegyzetapparátusába további szemelvények is bekerültek abból.¹⁰ Ugyanezen palermói kéziraton alapszik az Itália leírását bemutató két könyv Adele Di Lorenzo, Bruno Figliuolo és Paolo Pontari fáradozásának köszönhetően napvilágot látott kritikai kiadása is, az ehhez írt bevezető tanulmány pedig a 15. századi itáliai földrajzi irodalom kontextusában értelmezi Ranzano munkásságát.¹¹

Az *Annales* egyetlen fennmaradt példányát a palermói Biblioteca Comunale Őrzi 3 Qq C 54–60 jelzet alatt. Az eredetileg négy vaskos kötetet a 16. század vége és a 17. század eleje között valamikor nyolc kötetre osztották, előző helyén, a domonkosok palermói S. Domenico kolostorában a 18. század derekán ebből már csak hét kötet volt megtalálható, a negyedik kötetnek addigra nyoma veszett.¹² Gioacchino di Marzo a városi könyvtár 19. századi kézirat-katalógusában mint nem autográf, de a szerzővel kortárs és annak autográf postilláit tartalmazó kéziratgyűjtést írta le.¹³ A forrás még a 20. század elején is ismeretlen volt a magyar kutatás számára, Békési Emil az *Annalest* Ranzano elveszett munkái között említette, és az önálló

⁷ Luigi DI MAGGIO, *Saggio storico-critico sul quarto volume degli Annali di Pietro Ranzano*, Atti dell'Accademia di Scienza, Lettere ed Arti di Palermo 5 (Palermo: Michele Amenta, 1875).

⁸ Ferdinando Attilio TERMINI, *Pietro Ransano, umanista palermitano del secolo XV* (Palermo: Antonio Trimarchi, 1915); Ferdinando Attilio TERMINI, „Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano”, *Archivio storico siciliano* 41 (1916): 81–104.

⁹ Antonino BARILARO O.P., „Pietro Ranzano vescovo di Lucera umanista domenicano di Palermo”, *Memorie domenicane* 8–9 (1977–1978): 1–197; Bruno FIGLIUOLO, „L'umanista e teologo palermitano Pietro Ranzano (1426/27–1492/93)”, in Bruno FIGLIUOLO, *La cultura a Napoli nel secondo Quattrocento: Ritratti di protagonisti*, Fonti e testi, 89–276 (Udine: Forum Edizioni, 1997).

¹⁰ Petrus RANSANUS, *Epitoma rerum Hungararum: Id est Annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus*, szerk. Petrus KULCSÁR, BSMRAe: Series nova, 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977).

¹¹ Pietro RANZANO, *Descriptio totius Italiae (Annales, XIV–XV)*, szerk. Adele DI LORENZO, Bruno FIGLIUOLO és Paolo PONTARI, *Il Ritorno dei Classici nell'Umanesimo: Storiografia umanistica* 4.3 (Firenze: SISMEL Edizioni del Galluzzo, 2007).

¹² Bár a negyedik kötet elveszett, annak tartalmára – legalább egyes részeit illetően – Ranzónak a fennmaradt szakaszokban olvasható utalásai engednek következtetni. Az *Annales* készülő részletes tartalmi összefoglalásában a hiányzó kötetre is kitérnek majd – T. T.

¹³ „Essa non è autografa, ma scritta bensì nel tempo dell'autore in bella e nitida lettera, con postille autografe in margine, e parimente con altre postille e correzioni aggiuntevi di mano di Tomaso

egységként megőrződött *Epitomát* egyetlen fennmaradt szakaszának tartotta.¹⁴ Az *Annales* kéziratának híre végül Ferdinando Attilio Termini monográfiájának közvetítésével az 1920-as évek második felében jutott el Magyarországra, elsőként Huszti József érdeklődését keltette fel, akinek fantáziáját inkább korábban ismeretlen, magyar vonatkozású szakaszok lehetősége mozgatta meg, mintsem az *Annales* kompozíciója vagy fennmaradt kéziratának sajátosságai.¹⁵ Az *Epitoma* kritikai kiadásának munkálatai során Kulcsár Péter gyűjtötte össze Ranzano magyar történetének szöveggyűjtőit, amelyek leírását két helyen is publikálta. Bár a források önálló bemutatása során Kulcsár a palermói kéziraatra több helyütt egyértelműen másolatként hivatkozott,¹⁶ a tanulmány más pontjain olyan szövegvariáns képe körvonalazódik, amelyen Ranzano haláláig dolgozott – vagyis lényegében egy szerzői változaté.¹⁷ Kulcsár az *Epitoma* kritikai kiadásának Kohut Éva által olasz nyelvre ültetett előszavában nemcsak megismételte a korábbi publikációjában írtakat, hanem némileg kiegészítette, sőt módosította is azokat, a kötet forrásjegyzékében, illetve a kiadás munkálatai során követett filológiai elvek ismertetésekor az alapszövegnek

Fazello.” Gioacchino DI MARZO, *I manoscritti della Biblioteca comunale di Palermo*, 3 köt. (Palermo: Stabilimento Tipografico Virzi, 1878), 3:104–105.

¹⁴ BÉKÉSI EMIL, „Magyar írók Hunyadi Mátyás korából (Első közlemény)”, *Katolikus Szemle* 16 (1902): 40–49, 48.

¹⁵ Huszti a kéziratról magáról elég szűkszavúan ír: „Az *Annales omnium temporum* befejezetlen kézírata, szemmel láthatólag második átdolgozásban, megvan a palermói Bibl. Comunale könyvtárában, hová a Libreria del Convento di S. Domenico könyvtárából került. Eredetileg nyolc, ívrétű kötet lehetett, ezek közül azonban a negyedik kötet időközben eltűnt.” Lásd HUSZTI József, „Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthori Miklóshoz”, *Magyar Könyvszemle* 36, 1–2. sz. (1929): 9–14.

¹⁶ „Petrus Ransanus *Epitomájának* autográf kézírata hír nélkül eltűnt, s egykori létét csak a róla készült két másolat tanúsítja. Ezek egyike a palermói Biblioteca Comunale állományában található. [...] A két meglevő másolaton [a budapesti Ransanus-kódexen és a palermói *Annales*-kéziraaton – T. T.] s a feltételezett autográf kéziraaton kívül még egy egykorú példányról kell megemlékeznünk (E*).” KULCSÁR, „Ransanus *Epitomájának* kézíratai”, 108, 111.

¹⁷ „A palermói változat – jele a továbbiakban P – [vagyis az *Epitoma* palermói változata – T. T.] nem önálló műként maradt ránk, hanem a szerző hatalmas világtörténetének, az *Annales omnium temporum*nak csekély részeként a VIII. kötetben. Ez az *Annales* kezdetben nem tartalmazott önálló szakaszt Magyarországról [...]. Itteni követjárása során azonban utolsó fejezeteként megírta az *Epitomét*, majd hazatérte után az egész óriási művet átdolgozta, s ekkor ezt is beleillesztette a megfelelő helyre. Úgy látszik, 1492-ben bekövetkezett halála munka közben érte, mert csak az 1450-es évekig jutott el; a magyar történet *Annales*-beli elbeszélése is véget ér az 1456-os esztendővel. Ilyenformán az *Epitoma* az *Annales* első változatában az utolsó, függelék jellegű LXI. könyvet alkotta, nem épült bele szervesen a mű egészébe, külön kötetben állt annak végén. A második változatban a XLIII. és XLIV. könyv között oszlott meg, ebben a szerkesztésben azonban csonkán maradt. Az *Annales* első változata elveszett, a palermói könyvtárban ma az átdolgozott szöveg olvasható.” Uo., 109. „Időközben azonban Mátyás meghalt, majd néhány hónap múlva ő maga [vagyis Ranzano – T. T.] is elhagyta az országot. E-ről 1490 és 1492 között csináltatott egy másolatot (B), ugyanakkor átdolgozta korábban megírt *Annales omnium temporum* c. világtörténetét, s az átdolgozás során kibővítette azt E szövegével (P). 1492-ben azonban elragadta a halál, mielőtt vállalkozásait tető alá hozhatta volna, ezért B javítására már nem került sor, P pedig befejezetlenül maradt.” Uo., 117.

választott palermói kézirat már egyértelműen és hangsúlyozottan szerzői kéziratként szerepel.¹⁸ Az *Epitoma* a szélesebb közönséghez Blazovich László és Sz. Galántai Erzsébet fordításában jutott el, a magyar kiadáshoz készült kísérőtanulmány azonban – jöllehet kitér a mű keletkezéstörténetére és fontosabb szövegváltozataira – nem bonyolódik bele a palermói *Annales*-kézirat ismertetésébe és értékelésébe.¹⁹ Összefoglalva: az *Epitoma* egyik legfontosabb, 15. századi szövegváltozatával kapcsolatban a magyar szakirodalom vagy egyáltalán nem világosítja fel az olvasót, vagy azokban az esetekben, amikor igen, a leírások széttartó tájékoztatást kínálnak – és egyik sem egészen pontos.

Miképpen Figliuolo Ranzano életének és művének szentelt tanulmányában előrevetítette, a palermói kézirat első, valóban részletes bemutatása a humanista domonkos főpap itáliai choreográfiájának kritikai kiadásával került nyomdába.²⁰ A *Descrip-*

¹⁸ „P – Petri Ransani Siculi Panormitani episcopi Lucerini annales omnium temporum. Voll. I–VIII. (II vol. IV era andato perso.) *Manoscritto rubricato, emendato, scritto dall'autore*, facente parte del patrimonio bibliografico della Biblioteca Comunale di Palermo, sotto il n. 3Qq-C-54–60. Sui margini numerose annotazioni di Tommaso Fazello ed altri. Vol. VIII. (n. 3Qq-C-60) foll. 224v–331r: *Annalium omnium temporum libri XLIII–XLIV*. [...] *Manoscritto d'autore*, fatto nel 1490–1492, in base al manoscritto + E.” KULCSÁR Péter, „Introduzione”, in RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum...*, ford. KOHUT Éva, 9–22, 15. „Come base della pubblicazione del testo, abbiamo preso la variante P, che è l'unico manoscritto accessibile dell'autore.” Uo., 21. (Kiemelések tőlem – T. T.)

¹⁹ „[Ransanus m]ég magyarországi tartózkodása során fogott hozzá az első változat [vagyis az *Epitoma* első változatának – T. T.] javításához, az átdolgozott példányt azután magával vitte Palermóba. [...] A [Budán maradt] kéziratnak a későbbiekben nyoma veszett. A Palermóba került példány sorsa sem alakult szerencsésebben, másolatai azonban fennmaradtak. Egyiket a városi könyvtár őrzi, ugyanis szövegét a *Minden idők évkönyvei* átdolgozása során Ransanus a 43. és 44. könyvbe bedolgozta.” Petrus RANSANUS, *Minden idők évkönyvei*, ford. BLAZOVICH László, Sz. GALÁNTAI Erzsébet és KULCSÁR Péter, tan. BLAZOVICH László és Sz. GALÁNTAI Erzsébet, Bibliotheca Historica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1985), 5–33, 11.

²⁰ Figliuolo alább idézett munkájában a készülő kiadásra hivatkozva – a legalapvetőbb tudnivalók rögzítésén túl – elhárította, hogy a kézirat leírását illetően részletekbe bocsátkozzék, ugyanakkor hírét adta, hogy sikerült azonosítani Ranzano kezét az *Annales* kéziratában: „Si tratta di un lavoro davvero monumentale, di larghissimo respiro, audace nella concezione e mastodontico nella mole, rimasto incompiuto per la morte dell'autore, che ne interruppe stesura e rielaborazione; ma ciononostante articolato in ben otto grandi volumi, sette dei quali sopravvissuti. [...] In occasione dell'edizione, che chi scrive sta curando da tempo, di una delle sezioni dell'opera, per la precisione quella relativa alla descrizione dell'Italia (che si spera possa vedere presto la luce), si potranno fornire le prime risposte e queste domande, facilitate del fatto che oggi, grazie alle sue sottoscrizioni autografe recentemente ritrovate, cui si è fatto cenno nel corso del presente lavoro, conosciamo la mano di Ranzano, e possiamo quindi individuare con certezza i suoi interventi sul manoscritto.” FIGLIUOLO, *La cultura a Napoli...*, 164–165. A csatlakozó jegyzetben Figliuolo felhívta a figyelmet Termini *Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano* című dolgozatára is, amely Ranzano autográf bejegyzéséről tudósított a római Biblioteca Casanatense Ms. 112 jelzetű kódexében, anélkül azonban, hogy a megfigyelést Termini más téren értékesítette volna: „Ciò consente anche di confermare che vi sono interventi correttivi autografi di Pietro anche nel ms. 112 della BCasR, secondo quanto già sostenuto, sia pure *en passant* e senza trarne tutte le logiche conseguenze relativamente agli interventi compiuti dalla medesima mano negli *Annales*.” Uo., 165, 60. jegyzet.

tio totius Italiae bevezetőjében Bruno Figliuolo és Paolo Pontari Ranzano életét és munkásságát, valamint Itália humanista chorográfiai leírásainak történetét vázolják, a szövegkiadáshoz készített forrásleírás és filológiai jegyzet lapjain Adele Di Lorenzoval jól használható és adatgazdag leírást közölnek a kéziratról.²¹ Ez utóbbi a magyar szakirodalomnak a kézirat textológiai pozícióját, a szerző és a szövegváltozat közötti kapcsolat meghatározását illető bizonytalanságát is megnyugtatóan rendezi. Az *Annales* fennmaradt kötetében összesen négy másoló keze különíthető el: a korpusz túlnyomó többsége egyetlen kéz írása, két további másoló szórványosan az első és ötödik kötet, egy pedig, nagyobb terjedelemben, a nyolcadik kötet fólióin dolgozott. Ranzano autográf javításai jelen vannak a szövegkorpusz egészében.²² Olyan másolatról, tisztázati példányról van tehát szó, amelyet korábbi fogalmazványok alapján írnokok készítettek Ranzano ellenőrzése és irányítása mellett. A kézirat filológiai szempontból a szerzői kéziratokéval lényegében azonos értékűnek tekinthető. Kulcsár Péter helyesen járt el, amikor az *ultima manus* elvét követve a palermói kéziratot választotta az *Epitoma* kritikai kiadása alapszövegéül, még ha forrásleírása történetesen pontatlannak is bizonyult.

Ami Ranzano bejegyzéseit illeti, Adele Di Lorenzo, Bruno Figliuolo és Paolo Pontari a margón elhelyezett vagy sorok közé illesztett beavatkozások két fő csoportját különítik el: egy részük néhány szó vagy mondat terjedelmű kiegészítés, pontosító vagy kifejtő hozzáadás, más részük másolói hiba javítása, illetve nyelvtani vagy történeti jellegű helyesbítés.²³ A szerkesztők nem mulasztják el Ranzano

²¹ A kritikai kiadás közreműködőinek feladatvállalásairól a bevezető tájékoztat, eszerint a bevezetés Ranzanóval kapcsolatos részeit Bruno Figliuolo, a humanista földrajzi irodalommal foglalkozó fejezeit Paolo Pontari írta; a szöveget Elena di Palma közreműködésével Adele Di Lorenzo rendezte sajtó alá a szövegkritikai apparátussal, tárgyi és magyarázó jegyzetekkel egyetemben; a filológiai jegyzetek Di Lorenzo, Figliuolo és Pontari közös munkájával jöttek létre, míg a mutatókat Di Lorenzo és Pontari állították össze, vö. RANZANO, *Descriptio totius Italiae...*, x–xi.

²² „I sette tomi non sono autografi per il primo strato di impianto che è stato trascritto da quattro diversi mani di copisti. La parte più cospicua dell’opera è stata però vergata da un’unica mano che è il copista principale dell’intero corpus, anche se nel volume VIII si evince l’intervento massiccio di una seconda mano; sporadicamente e senza un ordine di successione sono presenti altre due mani nei tomi I e V. La mano di Ranzano è presente in vari interventi di revisione diffusi sull’intero corpus degli *Annales*.” RANZANO, *Descriptio totius Italiae...*, 61. Ranzano kezének meghatározása során az *Annales* palermói kéziratát összevetették a Biblioteca Casanatense Ms. 112 jelzetű kódexével (vö. 20. jegyzet): „Per accettare la paternità della mano sono effettuati confronti con gli interventi correttivi autografi presenti nel manoscritto Casanatense.” Uo., 61, 5. jegyzet.

²³ „Rara è la presenza della mano di Ranzano [R]. Tuttavia, le occasioni in cui essa compare indicano chiaramente che il lavoro di revisione e di correzione da parte dell’autore fosse ancora *in progress*. Questi interventi autografi si configurano essenzialmente in due modi: casi di aggiunta e casi di correzione del testo. Si distinguono aggiunte al testo vergato dal copista, collocate negli spazi marginali laterali e nell’interlinea (cc. 287r; 296v 353v; 354r, 384r; 389v; 483v), finalizzate a puntualizzare una descrizione con uno o più i toponimi o a localizzare monumenti e vestigia. In altri casi Ranzano interviene aggiungendo intere frasi, al fine di specificare, con informazioni più esatte e puntuali, una digressione storico-geografica. Quanto agli interventi volti a sanare gli errori del copista, si hanno in particolare tre casi nei quali Ranzano depenna un termine

kezének paleográfiai elemzését, kézírását – sajátosságainak rögzítése mellett – a még a 15. század derekán is elterjedt szemigótikus, illetve az idővel egyre népszerűbbé váló humanista kurzív írással rokonítják.²⁴ A kézirat leírása nem lehetett volna teljes az *Annales* szövegét végigpreparáló két kéz említése nélkül. A kettő közül a domonkos Tommaso Fazello kezének azonosítása tekinthető biztosnak, aki az *Annales*t a 16. század első felében nemcsak margójegyzetekkel látta el gazdagon, hanem annak anyagát értékesítette is saját történeti munkája, az 1558-ban – első nyomtatott szicíliai történeti kiadványként – megjelent *De rebus Siculis*²⁵ hasábjain. A másik, Fazellónál nyilvánvalóan későbbi kéz esetében a szerkesztők csak megalapozott feltételezéssel élhettek, Alberto Marchese domonkos szerzetest nevezve meg lehetséges használoként.²⁶

A Marcheséhez kötött kora újkori kéz beavatkozásai az *Annales* szerkezetét érintően problémák sorára világítanak rá. Az első az *Annales* kötetekben való tájékozódást érinti. A kéziratnak eredetileg sem lapjai, sem fóliói nem voltak számozva, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy a kötetek mai fóliószámozása különböző kezeiktől származik. A kötetek egy része – a 3 Qq C 54 és 55, részben a 3 Qq C 56 jelzetű kötetek (utóbbi a 145 [*recte* 144] fóliótól) – ráadásul kettős számozással rendelkezik. Di Lorenzo, Figliuolo és Pontari az Itália leírását tartalmazó

erroneo e lo sostituisce con un altro vergato nell'interlinea (cc. 391r; 414r; 454v). Alcune correzioni, invece, sono di natura linguistica e storica.” Uo., 62.

²⁴ „La sua scrittura sembra associarsi alle esperienze grafiche della tipologia semigotica ancora vitali alle fine del secondo quarto del Quattrocento. Da essa eredita l'andamento sinuoso delle aste, l'ariosità e il tracciato di alcune lettere tipico della carolina (*a, b, l, m, n, r, s*). Ma sono presenti anche le caratteristiche dell'umanistica corsiva più tarda: la scrittura si presenta verticalizzata, con lieve cedimento a destra; i tratti sono uniformi; il modulo oscillante, di norma rettangolare, ma in alcune lettere tendente all'arrotondamento, con contrasto regolare di corpi in altezza e in larghezza; sporadicamente alcune lettere, collocate in posizione di capoversi, hanno un modulo nettamente più ingrossato. In certe lettere (*s, f, y*) le aste montanti e discendenti si estendono, provocando così una maggiore inclinazione dell'asse a destra. La lettera *g* presenta costantemente, all'estremità del tratto discendente, un grosso occhiello. Con la sistematica separazione tra le parole, la scrittura non offre particolari esempi di legature audaci o *sui generis*. In taluni casi, le lettere che presentano una certa convessità a destra si appoggiano a una convessità a sinistra, denunciando fossili della gotica. Tipiche e costanti sono le legature *st*, con la fusione del prolungamento di *s* verso il basso con il tratto verticale di *t*; così il gruppo *et*, dove al tratto orizzontale superiore di *e* si aggancia il prolungamento a sinistra di *t*. Si può constatare che alcune lettere presentano una modalità di legatura fissa: è il caso citato di *e*, che di *e*, che prolunga il tratto orizzontale mediano; caratteristico è il tratteggio della *b*, che si appoggia alla lettera successiva con un piccolo tratto obliquo, e che si apre con una piccola curva sotto il rigo di base. Alcune maiuscole si presentano sotto forma di una minuscola ingrandita: è il caso della lettera *a* carolina, delle *e* e della *b*. Si nota un'ospicua frequenza di abbreviazioni, per troncamento e per contrazione. Varie sono le soprascrizioni, come la *t* di *ut*, la *a* di *quasi* e *quacunque*.” Uo., 62–63. A fő kéz mellett Ranzano kézírása is megismerhető a kötetben publikált fényképhasonmásokon: Uo., III. tábla.

²⁵ Thomas FAZELLUS SICULUS O.P., *De rebus Siculis decades duae nunc primum in luce editae* (Panormi: Ioannes Matthaeus Maida–Franciscus Carrara, 1558).

²⁶ RANZANO, *Descriptio totius Italiae...*, 63.

3 Qq C 56 jelzetű kötet ismertetése során a korábbi, áthúzással vagy kisatírozással felülbírált első számozást feltevészerűen Fazello, a későbbit, valamivel magabiztosabban, Marchese munkájának tulajdonítják.²⁷ Legjobb tudomásom szerint eddig senki sem vizsgálta, hogy a régebbi, áthúzott számozás elárul-e valamit a mű mai, nyolc kötetre bontását megelőző beosztásáról. Mindenesetre említésre érdemes, hogy az újabb számozásba több helyen csúszott hiba egy-egy szám kihagyásával vagy megismétlésével, nem ritkán anélkül, hogy azt bejegyzője észrevette és maga javította volna – felmerül, nem szolgálná-e a szöveghelyek azonosításának egyértelműségét a kötetek fólióinak könyvtár általi egységes újraszámozása, természetesen a korábbi fóliószámozások jelenlegi olvashatóságának sérelme nélkül.

Egyes kötetek fólióinak újraszámozásán túl – miként arra Di Lorenzo, Figliuolo és Pontari felhívják a figyelmet – a Marchesének tulajdonított kéz a mű szerkezeti újrendezését is megkísérelte, elsősorban az *Annales* könyveinek elején álló incipitek átszámozásával.²⁸ Azonban az *Annales* belső szerkezete és a könyvek számozása ettől a későbbi beavatkozástól függetlenül sem problémamentes. Erre két példát hoznék.

Ranzano már jóval az élete utolsó éveiben írt *Epitoma* munkálatait megelőzően, adatolhatóan törekedett arra, hogy műveit a *magnum opus*, az *Annales* szövegébe illessze. Ranzano Giovanni da Pistoianak 1463-ban írt levelében maga számolt be arról, hogy a rendtársa kérésére mellékletként küldött Szent Vince-életrajz szövege az *Annales* XX. könyvéből származó kivonat. Sajnos az *Annales* XVI–XX. könyvei az azokat tartalmazó negyedik kötetrel együtt elvesztek, így a szövegváltozatok összehasonlítására nincsen módunk. Nem tudhatjuk, hogy a Giovanni da Pistoianak küldött szöveg milyen mértékben egyezik az *Annales*belivel, alakított-e még esetleg az első, önállóan is fennmaradt hosszabb életrajzból az *Annales* szövegébe bedolgozott változaton, vagy további változtatás nélkül juttatta el azt rendtársának. A *Vita S. Vincentii* két ismert latin nyelvű változata közül a rövidebb – a forrás szerint eredetileg tehát az *Annales* számára írt – változata mindenesetre annak köszönhetően maradt fenn, hogy Ranzano másolatot készített róla rendtársának.²⁹

²⁷ „La numerazione è duplice, collocata sul margine superiore destro del *recto*; si distinguono due mani: una più antica, forse Fazello, e un'altra più recente, attribuibile probabilmente al Marchese [M].” Uo., 59.

²⁸ „L'intervento più recente potrebbe essere quello di Alberto Marchese, che operò tentativi di riordino. L'esame autoptico di tutti i tomi manoscritti palermitani dimostra che una mano posteriore a Fazello, attribuibile a Marchese, operò interventi di correzioni e depennamenti, concentrati soprattutto in ogni *incipit* di libro, nel chiaro tentativo di riorganizzare la struttura interna dei tomi.” Uo., 63.

²⁹ A *Vita Sancti Vincentii* rövidebb változata a Biblioteca Casanatense Ms. 112 kódexében maradt fenn (fol. 51^v–68^r). A kódex egyes részeiről, köztük Szent Vince életéről a madridi Biblioteca Nacional de España őriz egy 17–18. században készült másolatot (Ms. 17890, fol. 328^r–346^v [régí számozása: 437^v–457^v]). A rövidebb szövegváltozatot nyomtatásban először Joaquín Lorenzo Villanueva adta ki a 19. század elején: Don Joaquín Lorenzo VILLANUEVA, *Viage literario à las Iglesias de España, Tom. IV* (Madrid: En la Imprenta Real, 1806), 274–299. Ranzano Szent Vince-életrajzainak egyelőre nincsen modern kritikai kiadása, viszont a *Bibliotheca hagiographica latina*

A Palermo város történetét bemutató *Opusculum de auctore, primordiis, et progressu felicitis urbis Panormi* 15. századi, szintén a palermói Biblioteca Comunale gyűjteményében őrzött kéziratai már a címükben utalnak rá, hogy a művet Ranzano az *Annales*-be – annak XXIX. könyveként – beillesztette.³⁰ Elvileg tehát itt is lehetőség kínálkoznék az önálló egységként és az *Annales* szövegébe illesztett formában is létező szöveg-változatok összevetésére. Mindazonáltal, ha az *Annales* XXIX. könyvét tartalmazó hatodik kötetet fellapozzuk, akkor ott Palermo várostörténete helyett enciklopédikus életrajzokat találunk (Constantinus császár, Szt. Szilveszter pápa, Szt. Ilona és a Szent Kereszt megtalálása stb.).³¹ Az ellentmondás lehetséges feloldása lehetne, hogy a *De primordiis urbis Panhormi* önálló változatában esett hiba, félremásolták a szöveg *Annales*-beli elhelyezkedését. Ám ez két okból sem túl valószínű. Egyrészt a másolatok előszava tájékoztat róla, hogy a szöveg a szerző testvére, Antonio kérésére készült, és a művet Ranzano egy jogtudós barátjának, Rinaldo Sottilének dedikálta, vagyis az elveszett autográf változat születésének hátterében személyes indíttatás állt, az eredeti példány figyelemmel és odaadással készülhetett.³² Ráadásul a források a mű *Annales*-en belüli helyét nem római számokkal jelölik, amelyek

– Ranzano más hagiografikus műveihez hasonlóan – közli a szövegeket (BHL 8656–8657, 8659, 8660, 8660b). Ferdinando Attilio Termini a forrást a humanista szerző életrajzának feltárásához használta, tanulmánya függelékében Giovanni da Pistoianak írt levelének szövegét is közölte: TERMINI, „Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano”, 91–92. A szövegváltozatról lásd továbbá KAEPPEL, „Petrus Ransanus (Ranzanus) Siculus”, 254–255; FIGLIUOLO, *La cultura a Napoli...*, 150–151; KNOWLES FRAZIER, *Possible Lives...*, 461; ACKERMAN SMOLLER, *The Saint and the Chopped-Up Baby...*, 169–173.

³⁰ „Petri Ranzani, Panhormitani, Theologi atque Oratoris, ordinis Praedicatorum ad Renaldum Subtilem doctissimum Jureconsultum concivem, praefatio in ea quae scripta ab eo sunt de auctore et primordiis ac progressu Felicitis Urbis Panhormi in nono et vigesimo suorum Annalium libro.” Qq, fol. 6^r. (Kiemelés tőlem – T. T.) A műnek összesen négy latin nyelvű másolata maradt fenn, az előbbin túl: Palermo, Biblioteca Comunale, 4 Qq A 9 és 2 Qq B 64, valamint Palermo, Società Siciliana per la Storia Patria, Fondo Manoscritti Fitalia, I C 6. Az *Opusculum de auctore, primordiis, et progressu felicitis urbis Panormi* kéziratáról és a mű keletkezéséről lásd Adele DI LORENZO, „Appunti sul *De primordiis urbis Panhormi* di Pietro Ranzano”, in *Storiografia locale e storiografia regionale in Sicilia*, szerk. Giovanni SALMERI és Giuseppe MARCELLINO, 61–74 (Pisa: ETS, 2020). Ranzano az eredetileg latinul írt művét szicíliai népnyelvre is lefordította, lásd Flavia FICHERA, „Pietro Ranzano, umanista siciliano volgarizzatore di se stesso”, *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani* 20 (2004): 251–267; Flavia FICHERA, „La versione settecentesca dell'autovolgarizzamento di Pietro Ranzano: Il ms. Qq F81, un testimone misconosciuto”, *Le forme e la storia* 5, 1. sz. (2012): 71–90.

³¹ „Annalium omnium tempo[rum] liber octavus et vicesimus finit: Eiusdem operis nonus et vicesim[us] feliciter incipit: quo hec continentur. Flavii Magni Constantini vita. Beati Silvestri Maximi pontificis vita[.] Quę horum temporibus acciderunt. Qualia sunt Sanct[ę] Crucis inventio a beata Helena Constantini mat[er] etc.” Palermo, Biblioteca Comunale, 3 Qq C 58, fol. 228^r [recte 227^r].

³² „Et licet illa scripserim invitatus studio Antonij Ranzani fratris, qui ad me per crebras literas postulavit.” Palermo, Biblioteca Comunale, Qq C 29, fol. 6^r. (Aláhúzás a kéziratban – T. T.) A szöveget nyomtatásban közölte TERMINI, „Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano”, 95.

értéke egyetlen karakter elhagyásával vagy hozzátoldásával jelentősen módosulna, hanem szövegszerűen kiírt formában rögzítik, amelynek félreolvasása vagy elírása jóval valószínűlenebb az előbbieknél. Adódik egy másik lehetőség, miszerint az *Annales* elveszett, autográf fogalmazványai – amelyek alapján a ránk maradt, palermói kéziratgyűttes készült – más struktúrában vagy részben szerkesztetlenül álltak, és a *De primordiis urbis Panhormi*, sőt az *Epitoma* könyveinek budai kódexbeli számozása³³ még ezt a korábbi struktúrát tükrözik. Ez azt is jelentené, hogy amikor Ranzano Magyarországról hazatérve az *Annales* szövegével újból fáradozni kezdett, akkor nem csupán apró javítások révén igyekezett kiadásra emendálni művét, hanem a kompozíció mély, szerkezetig ható átdolgozásához fogott. Erre az eddig említetteken túl egyéb jelek is mutatnak, ezek közül hozom a második példám.

Az *Annales* fennmaradt kötetei együttesen közel háromezer-ötszáz fóliót tesznek ki, a mű összerjedelme – az elveszett negyedik kötetet beleszámítva – négyezer fólió is lehetett. A monumentális alkotás vázlatos szerkezeti és tartalmi áttekintését Ferdinando Attilio Termini végezte el Ranzano-monográfiájában, részletesebb leírás azóta sem készült a szövegről.³⁴ Termini talán legfontosabb, ha nem is eléggé hangsúlyozott idevágó megfigyelése, hogy az *Annales* szerkezete nem egységes: a könyvek egy része fejezetek – sorszámozott indexek vagy caputok – szerint kisebb egységekre van bontva (I–XXIII. és XLIII–XLIV. könyv), egy része tételek szerinti bontásban áll (XXIV–XXV. könyv), ugyanakkor a könyvek jelentős része semmilyen módon nincsen felosztva (XXVI–XLII. és XLV–L. könyvek).³⁵ A könyv–fejezetek szerkezet először az ötödik kéziratkötetben (3 Qq C 57) ránk maradt XXIII. könyv második felében bomlik meg. Maga a könyv elején álló tartalomjegyzék (fol. 200^v–201^r) is elnagyoltnak, befejezetlennek tűnik: míg az *Annales* első huszonkét könyve könyvenként 8–35 számú fejezetre volt bontva, addig a XXIII. könyv összesen négy fejezetet számlál – a könyv második fele (fol. 260^r–294^r) már a későbbiek enciklopédikus jellegű struktúráját vetíti előre. Az első nagyobb, a könyv címadásában is jelzett változás a XXIV. könyvnél látható, maga a cím a könyv főszövegétől némileg szeparáltan, az előző könyv utolsó lapjának alján helyezkedik el, méghozzá úgy, hogy előtte (vagyis még a XXIII. könyvben) két vákát oldal, utána pedig egy vákát oldal található.³⁶ Mindehhez a másoló kezek is különböznek: más írta a XXIII. könyv utolsó lapjait (fol. 287^v–292^v), és más, jelesül a kéziratgyűttes

³³ Míg az *Epitoma* beillesztett fejezetei a palermói kéziratban az *Annales* XLIII–XLIV. könyvét alkotják, addig a Ransanus-corvina a magyar történetet az *Annales* LXI. könyveként azonosítja: „Petri Ransani Siculi theologi atque historici Lucerini episcopi annalium omnium temporum liber primus et sexagesimus foeliciter incipit.” Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 249, fol. 11^r. Vö. KULCSÁR, „Introduzione”, 15.

³⁴ TERMINI, *Pietro Ransano, umanista palermitano*..., 83–106.

³⁵ Uo., 83–84.

³⁶ „Annalium omnium temporum liber XXIII finit[.] XXIII foeliciter incipit cuius tot sunt indices: quot enumerantur in eo ecclesiastica scriptores illustres. / Quę autem eo traduntur ex his delecta fuere scriptoribus.” 3 Qq C 57, fol. 294^r.

fő keze írta a különálló fólión a XXIII. utolsó bekezdését és a XXIV. könyv címét (fol. 294^r), valamint – új fólión kezdve – a szövegét (fol. 295^r–402^r). Említésre érdemes, hogy a fóliók rendjének furcsaságain túl a XXIII. könyv utolsó bekezdésében konkrét jelét is találjuk annak, hogy az autográf kézirat kompozíciója a szerkesztés során meg lett bontva: a fő kéz által másolt szakaszban a szerző Constantinus-ról szólva előrevetíti, hogy a császárral később a XXVI. könyvben is foglalkozni fog, ezt azonban egy másik kéz, kihúzva az eredeti sorszámnevet, XXIX. könyvre módosítja.³⁷ A *De primordiis urbis Panbormi* kéziratának és az *Annales* szövegében az előbbiekben azonosított javításnak köszönhetően tehát nemcsak azt rekonstruálhatjuk, hogy az *Annales* első, elveszett redakciójában a mű XXIX. könyve Palermo humanista várostörténete volt, hanem azt is, hogy az ennek helyére került, a palermói kéziratban ma hozzáférhető XXIX. könyvben olvasható életrajzok eredetileg a mű XXVI. könyvét alkották. A csupán négy karakternyi javítás (*sexto* helyett *nono*) alapján a bejegyző kéz természetesen nem azonosítható biztosan, az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a XXIV. könyv több fólióján is találkozhatni Ranzano autográf javításaival és kiegészítéseivel, ezek közül az egyik szintén az *Annales*en belüli hivatkozás módosítása (fol. 296^r).³⁸

Az *Annales omnium temporum* Termini által közölt szerkezeti és tartalmi vázlatát meghaladó felbontású vizsgálatára és a kéziratok módszeres feltárására van szükség ahhoz, hogy a Ranzano által megvalósítani kívánt kompozíció felől megalapozott állításokat tehesünk. A kézirategyüttes ilyen módon történő feldolgozása, amennyiben eredményeit összevetjük az *Annales* belső hivatkozásaival és Ranzano más munkáinak szövegtanúival, annak lehetőségével is kecsegtet, hogy legalább részben rekonstruálhassuk az *Annales* első, elveszett redakcióját, vagyis pontosabb elképzelésünk lehessen a mű Ranzano magyarországi útját megelőző szövegállapotáról. Mindez alapot teremthet annak, hogy Ranzano magyar chorográfiáját az *Annales* egészének kontextusában értelmezzük, valamint hogy megkíséreljük ma még ismeretlen magyar vonatkozású szakaszok feltárását.^{39**} A feladat időszerűsége-

³⁷ „Flavius Constantinus magnus, illis in imperiu[m] succedens: pacem [C]hristianis dedit: de quo infra huius operis [del. sexto] nono in interl. add. et vicesimo libro, fiet a me de suis virtutibus dignissima mentio.” 3 Qq C 57, fol. 294^r.

³⁸ A következő helyeken: 296^r, 361^r [recte 363^r], 363^r [recte 365^r], 402^r [recte 404^r]. Ezek közül az első szintén szövegben belüli hivatkozás javítása, ebben az esetben biztosan Ranzano kezétől: „De summo vero ipsius pontificio, de[que] ijs, quę ea dignitate functus, gessit: add. sexto et vicesimo [del. sequenti] volumine loquar: quo texendus mihi est summorum pontificum catalogus, uti supra pollicitus sum.” 3 Qq C 57, fol. 296^r. (Kiemelés tőlem – T. T.)

³⁹ ** A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal PD-142392. számú támogatásával folyó posztdoktori kutatásom éppen erre a feladatra vállalkozik. Rövidesen elkészül az *Annales* terjedelmes kéziratkötetének a Terminiét meghaladó felbontású tartalmi áttekintése, amely reményeim szerint a Ransanus-kutatás hasznos segédesszközének bizonyulhat majd a jelen vizsgálódásokon túl is. Ami az *Annales* magyar vonatkozásait illeti, már a kutatás mostani állásában sikerült kis számú, az *Epitoma* Kulcsár Péter gondozta kritikai kiadása számára ismeretlen szöveghelyet azonosítanom, valamint a kritikai kiadás jegyzeteiben közölt szemelvényekhez a kurrens olasz

gére aligha figyelmeztethet bármi jobban Huszti József közel egy évszázada megfogalmazott gondolatainál:

„Elsőrendű tudományos feladat lenne tehát Ransano magyar tárgyú történeti művének megismerése szempontjából, ha valaki a magyar kiadások, a múzeumi kézirat és az eddigi meglehetősen gyér feldolgozó kísérletek teljes ismeretével fogna hozzá a palermói kézirat anyagának magyar szempontból való értékesítéséhez. Meggyőződésem szerint csak így juthatunk el odáig, hogy Ransano magyar tárgyú történeti művének geneziséét kielégítő módon megmagyarázhassuk.”⁴⁰

TIZIANO TUBAY

The Manuscript and Structure of Pietro Ranzano's *Annales omnium temporum*: Approaches and Challenges

The paper focuses on the manuscript and structure of Pietro Ranzano's *Annales omnium temporum*, a significant work by the 15th-century Dominican scholar. Despite Ranzano's recognized importance in both Hungarian and international scholarship, his major work, the *Annales*, remains understudied, particularly in relation to its surviving manuscript. The only known copy, held in Palermo, presents several philological and textual issues, including structural inconsistencies and multiple layers of revisions. The study, which heavily relies on current international scholarship, also investigates how Ranzano's autograph corrections and later interventions influenced the final form of the text, contributing to the debates regarding its textual history. Furthermore, the author highlights key problems and research opportunities, aiming to draw attention to areas requiring further exploration.

szakirodalom megfigyeléseit társítanom, amelyek a szerző forráshasználatát illetően segítenek pontosabb elképzeléseket megfogalmazni.

⁴⁰ HUSZTI, „Angelus Callimachus Siculus költeménye Báthori Miklóshoz”, 11.

Az SZTE BTK Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszéke, valamint az ELTE HTK Irodalomtudományi Intézete szervezésében 2023. november 8–11. között Szegeden rendezték meg az VI. Neolatin Konferenciát. A kora újkori történelemmel, irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozó hazai és határon túli kutatók segerszemléjévé fejlődött konferenciát a megszokottnál is nagyobb érdeklődés övezte, mivel ebben az évben a neolatin irodalom különböző aspektusaival foglalkozó tudományos műhelyek bemutatkozása volt a szimpózium fő célkitűzése.

A kötetben, mely a *Convivia Neolatina Hungarica* sorozat hatodik darabja, az előadások alapján készült tanulmányok szerkesztett, a megfelelő tudományos apparátussal ellátott változata olvasható. A konferencia szekcióinak logikáját némileg módosítva, a közölt írások számos aspektusból vizsgálják a 15–18. századi magyarországi és erdélyi neolatin irodalmi alkotásokat. Több, egymást remekül kiegészítő, egymással párbeszédbe lépő tanulmány olvasható a legfrissebb kora újkori lelkeség-történeti kutatásokról, a 18. századi modernizálódó történeti irodalomról, a 15–16. századi humanista historiográfiáról, egyéb filológiai és líratörténeti vizsgálódásokról, valamint a frissen alakult 18. századi neolatin költőkkel foglalkozó munkacsoport műhelyének eredményeiről is.

A változatos tematikájú, számos szerzőt, részterületet érintő, az adott téma legjobb szakértőinek tollából született tanulmányok széles körben hasznosítható ismereteket kínálnak a kötet valamennyi olvasójának.

ISBN 978 963 267 693 7

